

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΠΑΔΗΣ, Ἀθῆναι

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΛΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΑ ΚΑΙ ΘΩΜΑ ΑΚΙΝΑΤΟ

Στή μελέτη μου αὐτή δὲ θὰ ἐπεκταθῶ στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ ἔχει τὴν ἀφετηρία της στὸν Πλάτωνα¹, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία πολυδύναμη καὶ ἐνιαία², πράγμα ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Ἀφροδισιέα καὶ γιὰ τὸ Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτο, τοὺς δύο δηλαδὴ μέγιστους ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ θὰ περιορισθῶ στὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς σχέσης τῆς οὐσίας της πρὸς τὶς δυνάμεις της, ὅσο προβληματικὴ κι ἂν εἶναι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν οὐσία καὶ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς.

Ἡ πολλότητα τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς στὸ ἐρώτημα ἢ μᾶλλον στὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῆς ψυχῆς, ἂν δηλαδὴ καὶ μὲ ποιά ἔννοια ἡ ψυχὴ εἶναι ἓν³, γιὰτὶ τὸ ἓν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ εἶναι⁴ καὶ τὸ ὄν⁵ καὶ ἡ οὐσία⁶, εἶναι ἔννοια πολυσήμαντη. Ἡ ψυχὴ εἶναι καταρχὴν ἓν ὡς οὐσία καθ' ἑαυτήν. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ ὡς συμβεβηκὸς ἢ προσδιορισμὸς —ἐσωτερικὸς ἢ ἐξωτερικὸς— μιᾶς ἄλλης οὐσίας, καθότι ἀποτελεῖ ὄντολογικὰ ἰδιαίτερη οὐσία, θεμελιώδη τρόπο ὑπαρξης τοῦ εἶναι (Sein), ὅσο κι ἂν δὲν εἶναι αὐτοδύναμη, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτήν παρὰ μόνον ὡς πρώτη ἐντελέχεια ἐνὸς ὁργανικοῦ σώματος, ὡς αἰτία⁶ δηλαδὴ καὶ ἀρχὴ καὶ τελειότητα αὐτοῦ τοῦ σώματος ὡς ὁργανικοῦ.

1. Βλ. Δ. Παπαδῆ, Ἡ μυθικὴ προσέγγιση τοῦ ὑπερβατικοῦ λόγου τῆς ψυχῆς στὸ *Φαῖδρο* καὶ στὴν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνα: *Φιλοσοφία* τ. 13-14 (1983-1984) Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1985, σσ. 208-237.

2. Βλ. Δ. Παπαδῆ, «Ὁ κοινότατος λόγος τῆς ψυχῆς»: *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 3, 7 (1986), σσ. 3-14.

3. Βλ. Ἀριστοτέλη (στὸ ἐξῆς: Ἀριστ.), *Περὶ ψυχῆς* B 1, 412 b 8-9: «τὸ γὰρ ἓν καὶ τὸ εἶναι... πλεοναχῶς λέγεται».

4. Βλ. Ἀριστ., *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* (στὸ ἐξῆς: *Μετ.*) Z 1, 1028 a 10: «τὸ ὄν λέγεται πλεοναχῶς». Πρβλ. ἐνθ. ἀν. Δ 7, E 2, καὶ E 4.

5. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 3, 1028 b 33-34, *Περὶ ψυχῆς* B 1, 412 a 6 κ.ἐξ. καὶ B 2, 414 a 14-17.

6. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 1, 412 b 5-6: «εἴη ἂν (sc. ἡ ψυχὴ) ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὁργανικοῦ». Πρβλ. 412 a 27-28.



Οὕτε πάλι εἶναι ἡ ψυχὴ ἑνα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐννοίας τοῦ γένους ἢ τοῦ εἴδους, γιατί δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο εἶναι ψυχὴ παρὰ μόνο ὅτι ἔχει καὶ μάλιστα μιὰ ἐντελῶς ὀρισμένη —καθ' ἑαυτὴν καὶ ὄχι ὡς πρὸς ἑμᾶς— ψυχὴ ὡς εἶδος «ἐνόν», ὡς ἡ ἰδιαίτερη δηλαδὴ οὐσία τοῦ τότε τι ὄντος⁷, ἢ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ ἕναν «καθ' ὑποκειμένου»⁸ προσδιορισμό του, ἀλλ' ὑπάρχει ὡς συστατικὸ αὐτοῦ στοιχείο, χωρὶς τὸ ὁποῖο τὸ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ πὺ εἶναι. Γι' αὐτὸ καταχρηστικὰ μόνο θεωρεῖται τὸ σῶμα ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς: «οὐ γάρ ἐστι τῶν καθ' ὑποκειμένου τὸ σῶμα, μᾶλλον δ' ὡς ὑποκείμενον καὶ ὕλη»⁹, καθότι ὑποκείμενο οὐσιαστικὰ καὶ κυριολεκτικὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖο ὑπόκειται ὡς φορέας ὅλων ὅσων ἀποδίδονται σ' αὐτὸ ὡς κατηγορούμενα καὶ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτά, ὅπως δηλαδὴ συμβαίνει μὲ τὶς λεγόμενες «πρῶτες οὐσίες» πὺ εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοδύναμες¹⁰. Ἀντίθετα τὰ κατηγορούμενα ἢ συμβεβηκότα ὑπάρχουν μόνο καθόσον καὶ ἐπειδὴ συμμετέχουν στὶς «πρῶτες οὐσίες» ὑπάρχουν δηλαδὴ πραγματικὰ καὶ ὄχι καταχρηστικὰ «ἐν ὑποκειμένῳ»¹¹.

Ἡ θεώρηση πάντως τοῦ σώματος ὡς ὑποκειμένου τῆς ψυχῆς προϋποθέτει ἕνα λογικὸ χωρισμὸ —γιατὶ ὄντολογικὰ συνυπάρχουν ἀχώριστα— τῶν δύο αὐτῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου οὐσιῶν, κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ σῶμα νοεῖται ὄχι ὡς «ζωὴν ἔχον», ἀλλὰ ὡς «δυνάμει ζωὴν ἔχον»¹², πράγμα πὺ δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα οὔτε εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξει. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε τὸ σῶμα οὔτε ἡ ψυχὴ ὑπάρχουν καθ' ἑαυτά, δὲν μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ εἶναι ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς στὴν κυριολεξία, ὅπως δηλαδὴ συμβαίνει μὲ τὶς «πρῶτες οὐσίες» πὺ εἶναι ὑποκείμενα τῶν συμβεβηκότων¹³. Ἔτσι τὸ σῶμα μπορεῖ

7. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 11, 1037 a 28-30: «κατὰ τὴν πρώτην οὐσίαν ἐστὶν (sc. ὀρισμός) οἶον ἀνθρώπου ὁ τῆς ψυχῆς λόγος· ἡ γὰρ οὐσία ἐστὶ τὸ εἶδος τὸ ἐνὸν ἐξ οὗ καὶ τῆς ὕλης ἡ σύνολος λέγεται οὐσία».

8. Γιὰ τὴν ἐννοία τοῦ «καθ' ὑποκειμένου» βλ. Ἀριστ., *Κατηγορίαι* (στὸ ἐξῆς: *Κατ.*) 2,1 a 20 κ.ἐξ.

9. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 1, 412 a 17-19. Ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸν καταχρηστικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ σώματος ὡς ὑποκειμένου εἶναι ἡ χρῆση τοῦ *μᾶλλον*. Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 414 a 22 καὶ Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιέα (στὸ ἐξῆς: Ἀλεξ.), *Περὶ ψυχῆς* 3. 16-17 καὶ 3.23 κ.ἐξ., κ.ἀ.

Πρόκειται γιὰ μιὰ θεώρηση τῆς ἐλληνικῆς γενικὰ φιλοσοφίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὰ σύνθετα ὄντα ἡ ὕλη ἢ καλύτερα τὸ ὑλικὸ στοιχείο θεωρεῖται ὡς ὑποκείμενο τοῦ μὴ ὑλικοῦ στοιχείου, ἥτοι τοῦ *εἶδους*.

10. Π.χ. ὁ συγκεκριμένος ἀνθρώπος (ὁ Σωκράτης) ἢ τὸ συγκεκριμένο ζῶο. Βλ. Ἀριστ., *Κατ.* 2,1 b 4-5, 3 a 39.

11. Πρβλ. Ἀριστ., *Κατ.* 2, 1 a 24-25: «ἐν ὑποκειμένῳ δὲ λέγω ὃ ἐν τινὶ μὴ ὡς μέρος ὑπάρχον ἀδύνατον χωρὶς εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστὶν».

12. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 1, 412 a 28.

13. Βλ. Ἀριστ., *Κατ.* 5, 2 b 5-6: «μὴ οὐσῶν τῶν πρώτων οὐσιῶν ἀδύνατον τῶν ἄλλων

νά θεωρηθεῖ μόνο ὡς σχετικό, τουτέστιν λογικὸ ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ μόνο ὡς «δυνάμει ὄν»¹⁴ μπορεί νά νοηθεῖ ὡς καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον. Στὴν πραγματικότητα τὸ σῶμα-ὑποκείμενο ἐξαρτᾶται τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχὴ ὅσο καὶ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἐντούτοις οὐδέποτε ἀποδίδεται τὸ σῶμα στὴν ψυχὴ ὡς κατηγορούμενο. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ διαφοροποίηση τῶν ἔμψυχων σωμάτων ἀπὸ τὰ ἄψυχα καὶ τεχνητὰ ὀφείλεται στὴν ζωοποιητικὴ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ πραγματικότητα ἐκφράζεται γλωσσικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τῆς ψυχῆς ὡς κατηγορήματος στὰ ἔμψυχα σώματα ὡς ὑποκείμενα, ἐπικράτησε νά ἐκλαμβάνεται τὸ σῶμα ὡς ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς. Αὐτὴ ἡ θεώρηση τοῦ σώματος ὡς ὑποκειμένου τῆς ψυχῆς ὀφείλεται ἀκόμη στὴ φύση τοῦ σώματος, καθότι ὡς ὕλικὴ οὐσία χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα εἶδος ἀοριστίας ἢ καλύτερα δεκτικότητας προσδιορισμοῦ (μορφοποίησης) καὶ σχετίζεται πρὸς τὴν ἐνεργητικὴ ἀρχὴ (εἶδος, ψυχὴ) ὡς ἀνοιχτὴ δυνατότητα πρόσληψης κατὰ κάποιον τρόπο μιᾶς ὀρισμένης κάθε φορὰ μορφῆς. Τὰ πλαίσια τῆς δυνατότητας αὐτῆς προσδιορίζονται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ σώματος.

Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιέας λέγει, ὅτι τὸ σῶμα δὲν ἀποτελεῖ ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς, γιατί ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι συμβεβηκὸς¹⁵ τοῦ σώματος, δὲν ἔρχεται καθόλου σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη πού χαρακτηρίζει, ὅπως εἶδαμε, τὸ σῶμα «μᾶλλον» ὡς ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος χαρακτηρίζει τὸ σῶμα ὑποκείμενο τῆς ψυχῆς¹⁶, ἀλλὰ θέλει ἀπλῶς νά ἐπισημάνει, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ σχέση ὑποκειμένου εἶναι συμβατικὴ καὶ καταχρηστικὴ, πρᾶγμα πού οὐσιαστικὰ ἰσχύει ἀσφαλῶς καὶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Εἶναι μιὰ σχέση πού ἀντιστοιχεῖ στὴ σχέση ὕλης καὶ εἶδους γενικά.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νά σημειωθεῖ, ὅτι παρότι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο συστατικὰ στοιχεῖα τῆς κατεξοχὴν οὐσίας «ἄνθρωπος» πού ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως ἤδη εἶπαμε, καὶ «πρώτη οὐσία», καὶ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ ὀνομάζεται, μὲ ἄλλη βέβαια σημασία, «πρώτη οὐσία»¹⁷, καθότι ἀπο-

(δηλ. ιδιότητες καὶ ποιότητες) τι εἶναι». Πρβλ. *Τοπικά* (στὸ ἐξῆς: *Τοπ.*) Α 5, 102 b 4-9, *Μετ.* Δ 7, Ε 2, Β 5, 1001 b 29-1002 a 4 καὶ *Περὶ ψυχῆς* Γ 8, 432 a 3-5.

14. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Β 1, 413 a 2. Πρβλ. Β 1, 412 a 20-21 καὶ 412 a 27-b 1.

15. *Περὶ ψυχῆς* 14. 24-25: «οὐδ' ὡς ἐν ὑποκειμένῳ τε καὶ ὡς συμβεβηκὸς ἐν τῷ σώματι ἡ ψυχὴ».

16. Βλ. ἀν. ὑποσ. 9.

17. Πρώτη οὐσία σημαίνει ἐδῶ τὸ εἶδος, τουτέστιν τὴν ψυχὴ μὲ τὴν ἐννοια μιᾶς ὄντολογικῆς προτεραιότητος ἢ ὑψηλότερης ἱεραρχικῆς ἀξιολόγησης σὲ σχέση μὲ τὴν ὕλη: «ἡ μὲν ψυχὴ οὐσία ἡ πρώτη, τὸ δὲ σῶμα ὕλη» (Ἀριστ., *Μετ.* Ζ 11, 1037 a 5-6. Πρβλ. 1037 a 28-30, 1037 b 4-5 καὶ Ζ 7, 1032 b 1-2).

τελεῖ κι αὐτὴ ἓνα εἶδος ὑποκειμένου: «ὑποκείμενον ἐν ὑποκειμένῳ»¹⁸, ἥτοι τὴν οὐσία ἐκείνη πὺ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας καὶ κατὰ συνέπεια τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξης τοῦ σύνθετου ὄντος ὡς τοιούτου· πρώτη δηλαδὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν λειτουργιῶν καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὄντος.

Ἄς ἔλθουμε ὁμῶς τώρα στὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς ἐνότητας τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς σχέσης τῆς οὐσίας τῆς πρὸς τὶς δυνάμεις τῆς. Ὑπάρχει δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ὡς χωριστὴ πνευματικὴ οὐσία, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέουν οἱ διάφορες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ὅπως εἶναι κυρίως¹⁹ «τὸ θρεπτικόν», «τὸ αἰσθητικόν» καὶ «τὸ διανοητικόν»²⁰, ἢ συνίσταται ἡ ψυχὴ στὴν ὀργανικὴ καὶ δυναμικὴ ἐνότητα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων; Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία, ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ἂν ἀφαιρέσουμε αὐτὲς τὶς δυνάμεις, ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι παρὰ λόγος κενός. Ὁ χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους δυνάμεις τῆς εἶναι γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀδύνατος καὶ ἀδιανόητος: «Οὐτε γὰρ ἐκεῖ σχῆμα παρὰ τὸ τρίγωνον ἔστι καὶ τὰ ἐφεξῆς, οὐτ' ἐνταῦθα ψυχὴ παρὰ τὰς εἰρημένας (sc. δυνάμεις: θρεπτικόν, αἰσθητικόν, ὀρεκτικόν, κινητικόν κατὰ τόπον, διανοητικόν)»²¹, γιὰ τὴν οἱ δυνάμεις τῆς συνθέτουν σὲ μιὰ ὀργανικὴ καὶ δυναμικὴ ἐνότητα, τὴν οὐσία τῆς. Γι' αὐτὸ κάνουν μεγάλο λάθος ὅσοι ἰσχυρίζονται²², ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν συμπίπτει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ τὶς δυνάμεις τῆς, ἀλλ' ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο τὴν ὄντολογικὴ βάση καὶ τὸ

18. Ἀριστ., *Φυσικά* (στὸ ἐξῆς: *Φυσ.*) B 1, 192 b 34.

19. Σ' αὐτὲς τὶς τρεῖς κύριες δυνάμεις προστίθενται μερικὲς φορὲς τὸ «ὀρεκτικόν» καὶ τὸ «κινητικόν κατὰ τόπον» (Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 3 414 a 32), ἢ τὸ «φανταστικόν» ἀντὶ τοῦ «κινητικοῦ κατὰ τόπον» (Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Γ 9, 432 a 31). Σὲ ἄλλη πενταμερὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς (Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Γ 10, 433 b 3) προστίθεται τὸ «βουλευτικόν» καὶ παραλείπεται «τὸ κινητικόν κατὰ τόπον». Ἀξίζει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ ὅτι αὐτὸ πὺ ἔχει σημασία γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι ἂν τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι δύο, τρία, τέσσερα ἢ πέντε, ἀλλὰ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ὅχι ἀπλή, ἀλλὰ πολυδύναμη καὶ ἐνιαία. Γιὰ τὴν ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἄποψη τὰ μέρη τῆς ψυχῆς φαίνεται νὰ εἶναι πάρα πολλά: «τρόπον γὰρ τινα ἄπειρα φαίνεται (sc. τὰ μόρια τῆς ψυχῆς)» (Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Γ 9, 432 a 24).

20. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 414 a 12-13, 415 a 1-8, Γ 9, 432 b 6-7. Πρβλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 28.28 κ.έξ.

21. *Περὶ ψυχῆς* B 3, 414 b 21-22. Πρβλ. Thomae Aquinatis, *In Aristotelis De anima* II 5, n. 296: «ita nec in proposito est aliqua anima, quasi separata existens praeter omnes praedictas partes».

22. Πρβλ. J. Seifert, *Das Leib-Seele Problem in der gegenwärtigen philosophischen Diskussion*, Darmstadt 1979 σσ. 74 κ.έξ. Παρότι ὁ Seifert παρατηρεῖ εὐστοχα ὅτι θὰ ἦταν ἐντελῶς ἐσφαλμένο νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ οὐσία βρίσκεται πίσω ἀπὸ τοὺς προσδιορισμούς τῆς μὲ τὴν ἐννοια ὅτι θὰ εἶχε ἓνα εἶναι πραγματικὰ διαφορετικὸ, ἥτοι ἀνεξάρτητο ἀπ' ὅλους τοὺς προσδιορισμούς τῆς» (ἐνθ. ἀν. σ. 74), ἐντούτοις παραμένει τελικὰ καὶ ὁ ἴδιος ὑπέρμαχος τῆς γνωστῆς ἄποψης ὅτι ἡ οὐσία δὲν ταυτίζεται μὲ τὰ ὄντολογικὰ τῆς γνωρίσματα (κατηγορίες), ἀλλ' ὅτι εἶναι ὁ ὄντολογικὸς τους φορέας (ἐνθ. ἀν. σ. 74).



φορέα τῶν διαφόρων δυνάμεών της, οἱ ὁποῖες ἀντλοῦν τάχα τὸ εἶναι τους ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς· ἡ ὑπαρξὴ τους δηλαδὴ προϋποθέτει τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς ὥς κάτι ἄλλο ξεχωριστὸ ἀπ' τὶς ἴδιες, ὥστε ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς ν' ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς οὐσίωσής τους, τὴν ὄντολογικὴ τους προϋπόθεση.

Στοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς ἐσφαλμένης αὐτῆς ἄποψης ἀνήκει γιὰ λόγους προφανῶς καθαρὰ θεολογικοὺς καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος, ὁ κορυφαῖος αὐτὸς ὑπομνηματιστὴς καὶ ἀπ' τοὺς μεγαλύτερους γνῶστες τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀφοῦ κι αὐτὸς δὲν ταυτίζει τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς μὲ τὰ ὄντολογικά της γνωρίσματα (συμβεβηκότα), ἀλλὰ τὰ ἀνάγει σ' αὐτὴν ὥς ἀρχὴ καὶ αἰτία τους: «accidens magis proprie dicitur entis quam ens»²³, ὅσο κι ἂν μιλάει γιὰ βαθιὰ ἐνότητα οὐσίας καὶ συμβεβηκότων²⁴, καθότι ἡ ἐνότητα ἐκφράζει μᾶλλον διαφορὰ παρὰ ταυτότητα. Ἡ διαφορὰ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων ἰσχύει σύμφωνα μὲ τὸν Θωμᾶ καὶ γιὰ τὴ σχέση τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μὲ τὶς δυνάμεις της: «impossibile est dicere quod essentia animae sit eius potentia»²⁵. Ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ ἀνάμεσα στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς καὶ τὶς δυνάμεις της ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Θωμᾶ στὴ σύνθετη φύση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς ἐκείνη τοῦ Θεοῦ, ὅπου *esse* (εἶναι) καὶ *essentia* (οὐσία) συμπίπτουν, ἐνῶ στὴν περίπτωσή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διάφορα καὶ σχετίζονται, ὅπως ἡ ἐνέργεια (*actus*) πρὸς τὴ δύναμη (*potentia*)²⁶. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς καὶ τὶς δυνάμεις της προκύπτει κατὰ τὸν Θωμᾶ ἀπὸ τὶς κατηγοριακὰ διάφορες ἐνέργειες τῆς ψυχῆς (ἐνέργειες αἰσθητικές, νοητικές, πάθη)²⁷, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μὲ τὸ ἄξιωμα «agere sequitur esse» ἢ σὲ ἄλλη διατύπωση: «operatio rei demonstrat substantiam et esse ipsius» δὲν μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν ἄμεσα σὲ μία καὶ μόνη ἀδιαφοροποίητη ἀρχή. Κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ κατὰ τὸν Θωμᾶ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς νὰ εἶναι ἡ ἄμεση αἰτία (Prinzip)

23. Thomae Aquinatis, *Summa Theologiae* (στὸ ἐξῆς: *S. Th.*) I 45, 4 resp. Πρβλ. *S. Th.* I 39, 3 resp., I 75, 5 resp. καὶ ad 4, I 76, 6 s.c., resp. καὶ ad. 1 καὶ 2, I 77, 7 resp., I 77, 8 resp., *Summa contra Gentiles* (στὸ ἐξῆς: *S.c.G.*) I 22 καὶ *De ente et essentia* c 7, κλπ. Ἔτσι ἐκλαμβάνονται ἀπὸ τὸν Θωμᾶ τὰ συμβεβηκότα τῶν ὄντων ἢ οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς μᾶλλον ὥς εἶναι τοῦ ὄντος ἢ τῆς οὐσίας ἀντίστοιχα παρὰ ὥς ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ ὄντος ἢ τῆς ψυχῆς «accidentia... non dicuntur entia quasi ipsa sint, sed quia eis aliquid est» (*S. Th.* I 45, 4 resp.). Τὰ συμβεβηκότα δηλαδὴ καὶ οἱ δυνάμεις τῆς οὐσίας ἐξαρτῶνται ὄντολογικὰ ἀπὸ τὴν οὐσία, ἀπὸ τὴν ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν φυσικὴ τῶν πραγμάτων τάξη προέρχονται, ὅπως προέρχεται —λέγει ὁ Θωμᾶς σὲ μιὰ ἄστοχη παρομοίωση— τὸ χρῶμα ἀπὸ τὸ φῶς (βλ. *S. Th.* I 77, 6 ad 3).

24. βλ. *S. Th.* I 77, 6 ad 3, *De spirit. creat.* art. 11 resp., *S. Th.* I 3, 4 resp., I 77, 1 ad 5, I 77, 6 ad 3, κλπ.

25. *S. Th.* I 77, 1 resp. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *In Aristotelis Metaphysica* VII, 1 n. 1247-1253.

26. βλ. *S. Th.* I 3, 3 καὶ 4, I 54, 1 καὶ I 17, 1 ad 3 κ.ά.

27. βλ. *De anima* art. 12 resp.: *Quaestiones Disputatae*, Vol. II (στὸ ἐξῆς: *De an.*).

τῶν ἐνεργειῶν τῆς²⁸. Ἄν συνέβαινε κάτι τέτοιο τότε θὰ ἔπρεπε οἱ ψυχικὲς ἐνέργειες νὰ διαρκοῦν ὅσο ὑπάρχει ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς²⁹. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως εἶναι προφανές, αὐτὸ δὲν συμβαίνει, πρέπει κατανάγκην οἱ ψυχικὲς ἐνέργειες νὰ ἀναχθοῦν σὲ δευτερεύουσες αἰτίες ποὺ εἶναι γιὰ τὸν Θωμᾶ οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς: «*potentiae animae*», τὶς ὁποῖες ὁ Θωμᾶς ὀνομάζει ἐπίσης «*formae accidentales*», «*proprietaes naturales*» καὶ «*proprietaes essentielles*», καὶ οἱ ὁποῖες ἀνάγονται στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς ὡς αἰτία τους καὶ δὲν ἀποτελοῦν μέρη τῆς οὐσίας³⁰. Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι τὰ ἄμεσα ὑποκείμενα καὶ οἱ ἀρχὲς τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἐνῶ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι —ἐν-σχέσει πρὸς ἐμᾶς— τὸ ἔσχατο ὑποκείμενο καὶ ἡ ἀρχὴ τους, ἐπειδὴ «*id quod agit non pertinet ad esse substantiale rei, impossibile est quod principium quo agit sit aliquid de essentia rei*»³¹. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος —κατὰ τὸν Θωμᾶ πάντοτε³²— τῆς θεώρησης (ἐνν. ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη) τῆς ψυχῆς ὡς πρώτης ἐντελέχειας, ἡ ὁποία σχετίζεται πρὸς τὶς ἐνέργειές τῆς ὡς δύναμη πρὸς ἐνέργεια ἢ ὡς πρώτη πρὸς δεύτερη ἐντελέχεια³³.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν Ἀκινάτο ὁ Ἀλέξανδρος κατανοεῖ ὀρθὰ καὶ ἀκολουθεῖ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅσον ἀφορᾷ στὴ σχέση οὐσίας καὶ δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ ἀντίστοιχα οὐσίας καὶ συμβεβηκότων τῶν ὄντων γενικά, ὅταν λέγει: «ἡ δὲ ψυχὴ φύσις καὶ φύσει τε καὶ τάξις τίς ἐστὶ τῶν ἐν αὐτῇ δυνάμεων»³⁴. Ἡ ἐννοία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ οἱ λέξεις *φύσις* καὶ *τάξις* μᾶς δίνεται ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Ἀλέξανδρο στὴ συνέχεια τοῦ χωρίου, ὅπου *φύσις* (= ψυχὴ) νοεῖται ὡς τρόπος ὑπαρξῆς καὶ συγχρόνως ἓνα εἶδος συνισταμένης τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, καὶ *τάξις* ὡς ὄντολογικὴ σχέση ἀρμονίας αὐτῶν τῶν δυνάμεων.

Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι ἡ ὄντολογικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν οὐσία καὶ τὰ συστατικά τῆς κατηγορήματα, τοὺς ὄντολογικοὺς τῆς δηλαδὴ προσδιορισμούς (συμβεβηκότα), ἡ ἀντίστοιχα ἀνάμεσα στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς καὶ τὶς δυνάμεις τῆς ὀφείλεται σὲ παρανόηση ὀρισμένων θέσεων τῶν *Μεταφυσικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη, ὥστε νὰ νομίζουν πολλοί, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χωρίζει ὄντολογικὰ τὴν οὐσία ἀπὸ τοὺς ἐνλόγῳ προσδιορισμούς τῆς, ὅταν ἀπ' τὴ μιὰ μεριά λέγει: «ὥστε τὸ πρώτως ὄν καὶ οὐ τί ὄν ἀλλ' ὄν ἀπλῶς ἢ

28. Βλ. ἐνθ. ἀν., καὶ *De spiritualibus creaturis* art. 11 resp.: *Quaest. Disp.*, Vol. II (στὸ ἐξῆς: *De spirit creat.*).

29. *S. Th.* I 77, 1 resp.

30. Βλ. *De spirit. creat.* art. 11 resp.

31. *De an.* art. 12 resp.

32. Ἐδῶ προσπαθεῖ ὁ Θωμᾶς παρερμηνεύοντας τὸν Ἀριστοτέλη νὰ τὸν παρουσιάσει ὡς συνήγορο τῆς ἐσφαλμένης ὁπωσδήποτε ἀντίληψής του.

33. Βλ. Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* B 1 καὶ Thomae Aquinatis, *S. Th.* I 77, 1 resp.

34. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 28. 10-11.

οὐσία ἄν εἴη»³⁵, ὅπου ἀναμφίβολα προβάλλεται ἡ οὐσία ὡς πρωταρχικὸ³⁶ καὶ κατεξοχήν ὄν, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά λέγει: «τὰ δ' ἄλλα λέγεται ὄντα τῷ τοῦ οὕτως ὄντος τὰ μὲν ποσότητες εἶναι, τὰ δὲ ποιότητες, τὰ δὲ πάθη, τὰ δὲ ἄλλο τι τοιοῦτον»³⁷. Στὴν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιὰ τὰ καθ' ἑκάστα ἢ τόδε τι - ὄντα³⁸ ποὺ εἶναι καὶ τὰ μόνα ποὺ ὑπάρχουν καθ' ἑαυτά, ἐνῶ στὴ δεύτερη περίπτωση πρόκειται σύμφωνα μὲ τὸ ἀπόσπασμά μας, σαφῶς γιὰ τὶς ἐννέα κατηγορίες³⁹ τῆς οὐσίας (δηλαδή τοῦ ὄντος μὲ τὴν προηγούμενη ἔννοια) ποὺ εἶναι τρόποι ὑπαρξῆς τῆς καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχουν παρὰ ὡς ὄντολογικοὶ προσδιορισμοὶ τῆς· ὑπάρχουν δηλαδή ὡς γνωρίσματα τοῦ συγκεκριμένου ὄντος, ὡς ὄντα τοῦ ὄντος⁴⁰, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει καθόλου ὅτι τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ ὄν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξει ἢ ἀκόμα καὶ νὰ νοηθεῖ χωριστὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτές⁴¹. Γι' αὐτό, ὅταν ἡ οὐσία χωρίζεται ἀπ' τοὺς ὄντολογικοὺς τῆς προσδιορισμούς, ἢ τὶς δυνάμεις τῆς, ὅταν ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ καταχρηστικὸ χωρισμὸ ποὺ ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀναλυτικὴ δομὴ τῆς ἀνθρώπινης νόησης. Ἄν λοιπὸν τὸ λογικὸ χωρισμὸ τῆς οὐσίας ἀπ' τοὺς κατηγοριακοὺς τῆς προσδιορισμούς τὸν ἐκλάβουμε καὶ ὡς ὄντολογικὸ, τότε αὐτόματα ἔχουμε διπλασιασμὸ τῶν προσδιορισμῶν, γιατί θὰ «ὑπάρχουν» μιὰ φορὰ ὡς προσδιορισμοὶ τῆς οὐσίας καὶ μιὰ φορὰ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν οὐσία, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα εἶναι τρόποι ὑπαρξῆς καὶ γνώσης τῆς οὐσίας, ἔστω γνώσης φαινομενολογικῆς. Μὲ τὸν λογικὸ δηλαδή χωρισμὸ χωρίζουμε ὅ,τι ὄντολογικὰ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀποτελεῖ ἀχώριστη ἐνότητα. Γιατὶ κάθε τόδε τι - ὄν ὑπάρχει μόνο μέσα ἀπ' τὶς κατηγορίες τῆς ποσότητας καὶ τῆς ποιότητας, σὲ μιὰ ὀρισμένη στάση καὶ σχέση πρὸς τὰ

35. Μετ. Ζ 1, 1028 a 30-31. Πβ. 1028 a 14-15.

36. Πρόκειται γιὰ μιὰ «καὶ λόγῳ καὶ γνώσει καὶ χρόνῳ» προτεραιότητα τῆς οὐσίας ἐναντι τῶν συμβεβηκότων τῆς: ποιόν, ποσόν, κλπ. (βλ. Ἀριστ., Μετ. Ζ 1, 1028 a 31-33).

37. Μετ. Ζ 1, 1028 a 18-20.

38. Μετ. Ζ 1, 1028 a 12 καὶ 27.

39. Βλ. Ἀριστ., Περὶ ἐρμηνείας 21 a 29. Οἱ κατηγορίες ἀπαντοῦν καὶ ὡς κατηγορήματα (βλ. Ἀριστ., Μετ. Ζ 1, 1028 a 33-34) ἢ κατηγορούμενα (βλ. Ἀριστ., Μετ. Ζ 1, 1028 a 13).

40. Δηλαδή ὁ ὅρος ὄν χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη μὲ δύο σημασίες («τὸ ὄν λέγεται πολλαχῶς»: Μετ. Ζ 1, 1028 a 10) καὶ σημαίνει πρῶτον τὴν αὐτοδύναμη καὶ αὐτοτελὴ οὐσία ποὺ ὑπάρχει καθ' ἑαυτήν: «τὸ μὲν τί ἐστὶ καὶ τόδε τι» (Μετ. Ζ 1, 1028 a 11-12), καὶ δεύτερον τοὺς τρόπους ὑπαρξῆς τοῦ ὄντος μὲ τὴν προηγούμενη σημασία ποὺ δὲν ἔχουν καμιά ἀπολύτως ὄντολογικὴ αὐτοτέλεια (βλ. Ἀριστ., Μετ. Ζ 1, 1028 a 18-19 καὶ 22-24).

41. Πρβλ. Ἀλεξ., Εἰς τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ Ἀριστοτέλους, σ. 461. 2-3: «οὐδέποτε γὰρ τῶν ὑπὸ γένεσιν οὐσιῶν ἐστὶ τις ἄνευ ποιότητος ἢ ποσότητος ἢ τῶν τοιούτων». Πρβλ. Ἀριστ., Μετ. Ζ 3, 1029 a 16-18.

ἄλλα ὄντα καὶ ἐνταγμένο αὐτόματα μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο. Οἱ *κατηγορίες* βέβαια αὐτὲς δὲν ἐκφράζουν ἀπλῶς καὶ μόνο μιὰ λογική, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μιὰ ὄντολογικὴ σχέση, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἀπ' τὶς δέκα *κατηγορίες* ταυτίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ ὄν ποὺ ἐκφράζεται ὄντολογικὰ ἀπ' τὴ δυναμικὴ συνισταμένη τῶν ἄλλων ἐννέα *κατηγοριῶν*, οἱ ὁποῖες τὸ ὀρίζουν καὶ τὸ προσδιορίζουν⁴². Καὶ ἐπειδὴ τὸ ὄν ὡς *τόδε τι - οὐσία* δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ δυναμικὴ συνισταμένη αὐτῶν τῶν (ἐννέα) *κατηγοριῶν* δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ χαρακτηρίζεται, ἂν δοῦμε τὸ πράγμα αὐστηρά, ὡς ὄντολογικὸς φορέας καὶ ὑποκείμενό τους.

Ὑπάρχουν βέβαια συμβεβηκότα, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ ἠθικὲς *κατηγορίες* «καλὸς» καὶ «κακὸς»⁴³ μὲ ὅλες τὶς ἐπιμέρους διαφοροποιήσεις τους, ἢ οἱ *κατηγορίες* τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἢ οἱ καταστάσεις τοῦ «ὕγιαίνειν», τοῦ «βαδίζειν» καὶ τοῦ «καθῆσθαι»⁴⁴ ἢ ἐκεῖνες τοῦ «θερμοῦ» καὶ τοῦ «λευκοῦ»⁴⁵ ποὺ φαίνονται ἐκ πρώτης τουλάχιστον ὥσεως νὰ μὴν ἀνήκουν ἀναγκαῖα στὴν *τόδε τι - οὐσία* ἄνθρωπος καθ' ἑαυτήν, ὅπως ἀνήκει π.χ. ἡ *κατηγορία* τῆς ποσότητας, γιατί δὲν ὑπάρχει οὔτε μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἄνθρωπος χωρὶς μέγεθος, ἐνῶ κάλλιστα ὑπάρχει καὶ πολὺ περισσότερο μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἄνθρωπος ποὺ δὲν βαδίζει ἢ δὲν εἶναι λευκός. Ἐντούτοις κι αὐτὰ τὰ συμβεβηκότα δὲν ὑπάρχουν χωριστὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη *τόδε τι - οὐσία* - ὑποκείμενό τους παρὰ μόνο ὡς ἀναγκαῖοι αὐτῆς προσδιορισμοί. Γιατὶ τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος π.χ. σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή δὲν βαδίζει, ἀλλὰ κάθεται δὲν ἔχει καμιά σημασία στὴν προκειμένη περίπτωση. Αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι κατανάγκην θὰ ὑπάγεται στὴν *κατηγορία* τοῦ «κεῖσθαι», εἴτε βαδίζει εἴτε κάθεται εἴτε βρίσκεται σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη σχετικὴ κατάσταση. Ἡ μεγάλη ἀκριβῶς δυνατότητα μεταβολῆς, καὶ μάλιστα μέσα σὲ ἐλάχιστο χρόνο, καταστάσεων (συμβεβηκότων), ποὺ ὑπάγονται στὴν *κατηγορία* τοῦ «κεῖσθαι» σὲ ἀντιδιαστολὴ κυρίως πρὸς τὶς καταστάσεις (συμβεβηκότα) ποὺ ὑπάγονται στὶς *κατηγορίες* τῆς ποσότητας καὶ τῆς ποιότητας δημιουργεῖ τὴν ἐσφαλμένη ἐντύπωση, ὅτι οἱ καταστάσεις τῆς πρώτης περίπτωσης δὲν ἀποτελοῦν ὄντολογικοὺς προσδιορισμοὺς, ἥτοι τρόπους ὑπαρξῆς τῆς *τόδε τι - οὐσίας* μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ ἀποτελοῦν οἱ καταστάσεις - συμβεβηκότα τῆς δεύτερης περίπτωσης. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς λόγος διαφοροποίησης τῶν *κατηγοριῶν* τῆς *τόδε τι - οὐσίας* σὲ διάφορα ἐπίπεδα, ἥτοι σὲ κύριες καὶ δευτερεύουσες. Μιὰ τέτοια

42. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 3, 1029 a 20-21.

43. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 1, 1028 a 15-16.

44. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 1, 1028 a 20-21.

45. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 1, 1028 a 17.



πάντως διαφοροποίηση δὲν θὰ εἶχε ὄντολογικὴ παρὰ μόνο γνωσιολογικὴ ἀξία⁴⁶.

Στὴν παραπάνω λογικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν οὐσία καὶ τοὺς κατηγοριακοὺς τρόπους ἔκφρασής της δόθηκε ἀπὸ τὸν Ἀκινάτο καὶ ὄντολογικὴ σημασία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρήσει τὴν ψυχὴ αὐτοτελὴ καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τοὺς ὄντολογικοὺς της προσδιορισμοὺς οὐσία, γιὰ νὰ ἀποτελέσει ἔτσι ἓνα εἶδος μεταφυσικῆς ἀρχῆς, ἀφοῦ χωρίζει ὄντολογικὰ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὶς δυνάμεις της.

Ἄν λοιπὸν —ὡς συνήθως— συμβεβηκὸς σημαίνει ὅτι οὔτε πάντοτε οὔτε κατανάγκην ἀνήκει κατηγοριακὰ σὲ κάτι⁴⁷ καὶ ἄρα δὲν συνιστᾷ τὴν οὐσία του ἢ ἔστω δὲν συμμετέχει σ' αὐτὴν ὀργανικά, δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ χαρακτηρίζονται οἱ ἐννέα κατηγορίες τῆς οὐσίας ἢ οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἀντίστοιχα, ὡς συμβεβηκότα. Γιατὶ τὸ συμβεβηκὸς μὲ μιὰ τέτοια σημασία προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς αὐτοτελοῦς —ὄχι πάντως κατανάγκην καὶ αὐθύπαρκτης— καὶ ἀνεξάρτητης ἀπ' τὴν παρουσίᾳ ἢ ἀπουσίᾳ τοῦ ἰδίου οὐσίας⁴⁸. Ἐτσι οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι συμβεβηκότα τῆς οὐσίας της, ὅπως νόμιζε ὁ Θωμᾶς ἀλλὰ ὄντολογικὰς ἐκφάνσεις τῆς μιᾶς καὶ οὐσιαστικῆς ἀδιαίρετης ψυχῆς: «τῆς δ' ὅλης ψυχῆς ὡς οὐ διαιρετῆς οὔσης»⁴⁹.

Στὸ ἐρώτημα ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι μεριστὴ σύμφωνα μὲ τὶς διαφορὲς δυνάμεις της ἢ μίᾳ καὶ ἐνιαίᾳ, ἀλλὰ πολυδύναμη⁵⁰, ὁ Ἀριστοτέλης συντάσσεται σαφῶς μὲ τὴ δεύτερη ἀποψη. Ἡ ἀποψη αὕτη δὲν θεμελιώνεται μόνο διαλεκτικὰ⁵¹ ἀλλὰ καὶ βιολογικά, ὅπως δείχνει ὁ τεμαχισμὸς τῶν φυτῶν καὶ ὀρισμένων ἐντόμων. Ἡ παρουσία δηλαδὴ ὅλων⁵² τῶν δυνάμεων τῆς θρεπτικῆς

46. Αὐτὸ ἀκριβῶς θέλει νὰ ἐκφράσει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ *Τοπικά* του (Α 5, 102 b 5-8), ὅταν λέγει: «ὑπάρχει δὲ (sc. τὸ συμβεβηκὸς) τῷ πράγματι, καὶ ὃ ἐνδέχεται ὑπάρχειν ὁτῶν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μὴ ὑπάρχειν· ὁμοίως δὲ καὶ τὸ λευκόν», καὶ ἀκόμη σαφέστερα ὁ Ἀλέξανδρος, ὅταν λέγει: «εἰ οὖν καὶ μηδέποτε χωρὶς ἐστὶ (sc. ἡ οὐσία) τῶν ἄλλων (sc. τῶν κατηγορουμένων: ποσόν, ποιόν, κλπ.), ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ χωρίζονται αὐτῆς καὶ ἄλλα μὲν ἐστὶ σήμερον ἐν αὐτῇ ἕτερα δὲ χθὲς καὶ ἄλλα αὔριον» (*Εἰς τὰ μετὰ τὰ Φυσικά Ἀριστοτέλους* 461. 3-6). Ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἐναλλαγὴ τῶν καταστάσεων τῶν συμβεβηκῶν ἐντὸς ἐκάστης τῶν (ἐννέα) κατηγοριῶν.

47. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Ε 2, 1026 b 31-33: «ὃ γὰρ ἂν ἢ μητ' αἰεὶ μήθ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τοῦτό φαμεν συμβεβηκὸς εἶναι». Πρβλ. 1026 b 27-1027 a 7 καὶ Ζ 1, 1028 a 18-27.

48. Βλ. Ἀριστ., *Μετ.* Δ 7, 1017 a 7-22 καὶ Δ 9, 1018 a 1-2.

49. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 b 27. Πρβλ. Α 5, 411 b 5-7.

50. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 a 30-b 3.

51. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Α 5, 411 b 6-16.

52. Βέβαια παρατηροῦμε, ὅτι δὲν εἶναι σ' ὅλα τὰ μέρη ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς παροῦσες παρὰ μόνο οἱ κατώτερες, ὅπως εἶναι βασικά «τὸ θρεπτικόν», ἀπὸ «τὸ αἰσθητικόν» ὅπωςδὴποτε ἢ ἀφή, καθὼς ἐπίσης —μὲ μερικοὺς περιορισμοὺς καὶ ὀρισμένες διαφοροποιήσεις— τὸ «ὀρεκτικόν» καὶ τὸ «κίνητικόν κατὰ τόπον» (βλ. Ἀριστ., *Περὶ*

καὶ αἰσθητικῆς ψυχῆς, ἀντίστοιχα, σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ ἢ τοῦ ἐντόμου φανερώνει, ὅτι ἡ ψυχὴ διήκει ὅλο τὸ ἔμψυχο ὄν, δὲν εἶναι δηλαδὴ «τόπων»⁵³ (τοπικά) χωριστὴ παρὰ μόνο «λόγῳ»⁵⁴ (λογικά), καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ὡς πρὸς τὴν οὐσία της: «τῷ εἶδει»⁵⁵ καὶ στὴν πραγματικότητα: «ἐντελεχείᾳ»⁵⁶ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετη⁵⁷. Γιατὶ καὶ μὲ τὸν ἐνλόγῳ τεμαχισμό τῶν ἐμψύχων δὲν διαιρεῖται ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ μόνο τὸ ἔμψυχο σῶμα⁵⁸. Μὲ τὴ διαίρεση δηλαδὴ ἀποκαλύπτεται ἡ δυνατότητα μιᾶς μόνο ἀριθμητικῆς⁵⁹ πολλότητας τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι καὶ τὸ νόημα τῆς ἐπιγραμματικῆς ἐκείνης φράσης τοῦ Ἀριστοτέλη: «οὔσης τῆς ψυχῆς ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς... δυνάμει δὲ πλειόνων»⁶⁰. Ἡ οὐσία λοιπὸν τῆς Ἀριστοτελικῆς ψυχῆς εἶναι ἐνιαία καὶ πολυδύναμη καὶ ἀχώριστα ἐνωμένα μετὰ τὸ σῶμα, καθότι εἶναι ἐντελέχεια, σύμφυτη δηλαδὴ ἀρχὴ καὶ τελειότητα τοῦ σώματος ὡς σώματος ὀργανικοῦ⁶¹. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἰσχύει γιὰ τὸν ποιητικὸ λεγόμενο νοῦ στὴ χωριστὴ⁶² μεταθανάτια ὑπαρξὴ του. Εἶναι ἡ μόνη δύναμη τῆς ψυχῆς ποὺ φαίνεται, σύμφωνα πάντοτε μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ ἀποχωρίζεται κατὰ τὸ θάνατο ἀπὸ τὸ φθαρτὸ σῶμα καὶ νὰ ζεῖ καθ' ἑαυτὴν ὡς «αἰδῖος» οὐσία⁶³.

ψυχῆς B 2, 413 b 22-23· Ἰωάννου Φιλοπόνου, *Ἀριστ. Περὶ ψυχῆς* 240· Θεμιστίου, *Περὶ ψυχῆς* 45-46· Σιμπλικίου, *Ἀριστ. Περὶ ψυχῆς* 102 καὶ D. W. Hamlyn, *Aristotle's De Anima*, Oxford 1974 (=1968), σσ. 89-90).

Αὐτὸς ὁ «τόπων» χωρισμὸς τῶν ἀνωτέρων αἰσθητικῶν δυνάμεων δὲν ὀφείλεται στὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν περιορίζεται τοπικά, ἀλλὰ στὰ σωματικὰ ὄργανα, μετὰ τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται. Δὲν ἀφορᾷ ἔτσι τὴν ἴδια τὴν ψυχὴ ἀλλὰ τὶς λειτουργίες της. Καὶ ὅσο τελειότερη εἶναι ἡ ψυχὴ τόσο τελειότερα καὶ συνθετότερα εἶναι καὶ τὰ ὄργανα τῆς λειτουργικῆς της ἐκφρασης καὶ μεγαλύτερη ἡ ἐξάρτησή της ἀπ' αὐτὰ ὡς πρὸς τὶς λειτουργίες της, μολονότι ὅσο πιὸ τέλεια εἶναι ἡ ψυχὴ τόσο περισσότερο ἀνεξαρτοποιεῖται ἡ φύση της ἀπ' τὴν ὕλη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ σχέση τῆς μεγαλύτερης ἐξάρτησης τῆς τελειότερης ψυχῆς ἀπ' τὰ σωματικὰ της ὄργανα, ὅσο παράδοξη κι ἂν εἶναι, ἐξηγεῖ πάντως γιατί τὰ ἔμψυχα τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων δὲν ἐπιδέχονται τεμαχισμό.

53. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 15. Ὁ «τόπων» χωρισμὸς τῆς ψυχῆς θὰ σήμαινε αὐτόματα καὶ πολυψυχία. Πρβλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 96. 12-13.

54. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 15.

55. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* A 5, 411 b 20-21.

56. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 a 18.

57. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* A 5, 411 b 19-27.

58. Βλ. Θεμιστίου, *Περὶ ψυχῆς* 38. 15-17· Σιμπλικίου, *Περὶ ψυχῆς* 80. 3-6 καὶ Ἰωάννου Φιλοπόνου, *Περὶ ψυχῆς* 200. 32-33.

59. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* A 5, 411 b 21.

60. *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 18-19. Πρβλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 94. 1-4.

61. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 1, 413 a 3-5: «οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ χωριστὴ τοῦ σώματος ἢ μέρη τινὰ αὐτῆς, εἰ μεριστὴ πέφυκεν». Πρβλ. ἐνθ. ἀν. B 1, 413 b 27-28.

62. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 24-25 καὶ B 1, 413 a 5-7.

63. Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 25-27 καὶ Γ 5, 430 a 23.

Κι αυτή ή δύναμη τής ψυχής, ή πιό πνευματική, όσο συνυπάρχει με τὸ σῶμα, ἀποτελεῖ τὸ εὐγενέστερο καὶ τελειότερο ὁργανικὸ μέρος της, καθότι εἶναι ή ἀρχή τής ἐνότητας πρῶτον τής ὅλης ψυχής καὶ ὕστερα τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύνολό του. Ἡ ἀρχή τής δεδομένης ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει κατὰ λογική ἀναγκαιότητα νὰ εἶναι ὅπωςδῆποτε μία, κι ἂν ὄχι ἀπλή, τουλάχιστον ἐνιαία. Κι αὐτή δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ σῶμα παρὰ μόνο ή ψυχὴ καὶ μάλιστα ή λογική ψυχὴ⁶⁴. Σύμφωνα δηλαδή με τὴν Ὀντολογία καὶ τὴ Μεταφυσική τοῦ Ἀριστοτέλη ή ψυχὴ ὡς ή εἰδολογική δύναμη καὶ ἀρχή τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶναι κατανάγκην μία: «ἐν δὲ τὸ εἶδος»⁶⁵, γιατί τὸ εἶδος εἶναι ή ἀρχή τοῦ εἶναι τῶν τόδε τι - οὐσιῶν: «τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ εἶναι πᾶσιν ή οὐσία»⁶⁶. Τὴ διδασκαλία αὐτὴ τὴ συμμερίζονται καὶ οἱ δύο μέγιστοι ἑρμηνευτές του, ὁ Ἀλέξανδρος⁶⁷ καὶ ὁ Θωμᾶς⁶⁸.

Ἡ ἀρχή τώρα τής μιᾶς καὶ πολυδύναμης ψυχής δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ὁ νοῦς, ἀφοῦ ή ἐνοποιητική ἀρχή μιᾶς πολλότητας ταυτίζεται πάντοτε, ὅπως εὔστοχα παρατηρεῖ⁶⁹ ὁ Ἀριστοτέλης, με τὸ «κρεῖττον καὶ ἄρχον»⁷⁰. Καὶ τὸ «κρεῖττον καὶ ἄρχον» δὲν εἶναι μιὰ ἐξωτερική (ἐξωθεν) ἐνοποιητική ἀρχή ποὺ μπορεῖ νὰ ἐνώνει τίς κατώτερες δυνάμεις χωρὶς νὰ ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο μιὰ ὁργανική μαζὶ μ' αὐτὲς ἐνότητα, ἀφοῦ ή κάθε τελειότερη καὶ γενετικά - χρονικά ὕστερη δύναμη (βαθμίδα, στρώμα) τής ψυχής προϋποθέτει ὅπωςδῆποτε τὴν ἢ τίς ἀτελέστερες καὶ χρονικά πρότερες δυνάμεις της⁷¹. Καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ εἶναι κάθε χρονικά ὕστερη βαθμίδα τελειότερη ἀπ' τίς προηγούμενες, ἀφοῦ τὸ ὅλο γίνεσθαι εἶναι στὸν Ἀριστοτέλη τελολογικό, καθότι ή ἔσχατη ἐντελέχεια (τελειότητα) προσδιορίζει νομοτελειακὰ ὡς τελική αἰτία ἀπὸ τὴν ἀρχή τὴν ὅλη ὄντολογική ἀνέλιξη (Prozeß) τοῦ κάθε ὄντος.

64. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* A 5, 410 b 10-13 καὶ 411 b 7-10.

65. Ἀριστ., *Φυσικά* A 7, 190 b 28.

66. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 4, 415 b 12-13. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ ὅροι: εἶδος, ψυχὴ καὶ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι στὸν Ἀριστοτέλη συνώνυμοι.

67. Βλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 6. 28-29: «κατὰ τὸ εἶδος ἄρα ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶ τοῦτο ὃ ἐστίν». Πρβλ. Ἀριστ., *Μετ.* Z 17, 1041 b 7-9 καὶ H 2, 1043 a 2-3.

68. Βλ. *S. Th.* I, 5, 5 resp.: «cum autem unumquodque sit id quod est, per suam formam... quia per formam unumquodque in specie constituitur». Πρβλ. ἐνθ. ἀν. I 40, 1 resp.: «cum de ratione formae sit, quod sit in eo cuius est forma» I 75, 5 resp., I 76, 4 resp., I 76,1 ob. 5, *S. e. G.* II 54, κλπ.

69. Πρόκειται γιὰ μιὰ παρατήρηση, στὴν ὁποία προφανῶς ἀντανακλᾶται ή μελέτη τόσο τής φυσικῆς ὅσο καὶ τής πολιτικοκοινωνικῆς πραγματικότητας.

70. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* A 5, 410 b 13. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλοπόνου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 198. 29-31.

71. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 a 31 κ.ἐξ., B 3, 415 a 1-13, καὶ Ἀλεξ. *Περὶ ψυχῆς* 28. 21-25 καὶ 99. 12-14.

Μέσα στὴν τελολογικὴ αὐτὴ ἐνότητα τῆς πολυδύναμης ψυχῆς ἡ ἀξιολογικὰ πρώτη καὶ γενετικὰ - χρονικὰ τελευταία δύναμη λειτουργεῖ σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες δυνάμεις ὡς εἶδος καὶ μορφή, γιατίι κάθε προηγούμενη καὶ κατὰ συνέπεια ἀτελέστερη δύναμη - βαθμίδα τῆς ψυχῆς σχετίζεται πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἐπόμενη καὶ τελειότερὴ τῆς ὡς ὕλη πρὸς εἶδος ἢ ὡς δύναμη πρὸς ἐνέργεια⁷². Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ τελειότερη βαθμίδα σὲ κάθε φάση τοῦ εἶναι —στὴ στατικὴ τῶν ὄντων θεώρηση— ἢ τοῦ γίνεσθαι —στὴ δυναμικὴ τους θεώρηση— ὑπάρχει δυνάμει στὴν προηγούμενη, ὅσο δηλαδὴ ἀκόμη δὲν ἔχουν συντελεστεῖ οἱ γενετικὲς ἐκεῖνες προϋποθέσεις γιὰ τὴ μετάβασή τῆς στὴν κατάστασι τοῦ «ἐνεργεία». Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς ἐνότητας τῆς ψυχῆς ὑπάρχει σύμφυτη σ' αὐτὴ τὴν ἴδια καὶ σαρκώνεται ἀπὸ τὴν τελειότερη κάθε φορὰ μορφή τῆς⁷³. Καὶ ἡ τελειότητα κάθε βαθμίδας δὲν περιορίζεται μόνο σ' αὐτὴ τὴν ἴδια, ἀλλὰ ἐπιδρᾷ τελειοποιητικὰ ὅχι μόνο πάνω στὴν προηγούμενη βαθμίδα (στρώμα), ἀλλὰ καὶ σ' ὁλόκληρο τὸ ἔμψυχο, καθότι τόσο οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς μεταξύ τους ὅσο καὶ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου (σῶμα + ψυχὴ) βρίσκονται σὲ μιὰ διαρκή, δυναμικὴ καὶ διαλεκτικὴ κίνησι, τὴν ὁποία φυσικὰ προσδιορίζει ὡς ἀρχὴ κινητικὴ, μορφοποιητικὴ καὶ τελολογικὴ συγχρόνως ἢ (γενετικὰ) ἔσχατη καὶ τελειότερη κάθε φορὰ δύναμη.

Καὶ κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο εἶναι ἡ ψυχὴ μιὰ πολυδύναμη ἀσώματη πραγματικότητα, ὅπου κάθε γενετικὰ - χρονικὰ ὕστερη δύναμη - βαθμίδα οἰκοδομεῖται ἐπάνω στὴ προηγούμενη κατὰ τέτοιο ὀργανικὸ τρόπο, ὥστε νὰ μὴν εἶναι πλέον δυνατὴ ἡ διαίρεσι τῆς ἐνιαίας ψυχῆς στὰ συστατικὰ τῆς στοιχεῖα (δυνάμεις). Στὴν ὀργανικὴ αὐτὴ ἐνότητα τῆς ψυχῆς κάθε γενετικὰ ὕστερη βαθμίδα (δύναμη) εἶναι εἰδολογικὰ (ὄντολογικὰ) τελειότερη καὶ συγχρόνως συνθετότερη ἀπὸ τὴν ἢ τὶς προηγούμενες. Ἡ ἐνότητά τῆς καὶ ἡ τελολογικὴ τῆς δομὴ καταδεικνύεται κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι κάθε τελειότερη καὶ συνεπῶς ὕστερη βαθμίδα προϋποθέτει ἀναγκαῖα τὴν ἢ τὶς προηγούμενες, στίς ὁποῖες ἄλλωστε δυνάμει ὑπάρχει: «εἰσὶν γάρ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων αἱ μὲν πρῶται τε καὶ ἀπλούστεραι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀτελέστεραι,

72. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλοπόνου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 198. 22-25: «οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῶν διαφορῶν τῆς ψυχῆς μορίων ἔχει. ἡ γὰρ ἄλογος ψυχὴ ὕλης λόγον ἐπέχει πρὸς τὴν λογικὴν, ἐκείνη δὲ εἶδους πρὸς ταύτην· ὁμοίως ἡ φυτικὴ ὕλης ἐπέχει λόγον πρὸς τὴν ἄλογον, ὥσπερ καὶ πρὸς τὴν φυτικὴν τὸ σῶμα». Αὐτὴ ἡ ἄποψι τοῦ Φιλοπόνου ἀνάγεται βέβαια στὸν Ἀριστοτέλη: «ἀεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπὶ τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐμψύχων» (*Περὶ ψυχῆς* B 2, 414 b 29-30).

73. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλοπόνου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 198. 26-29: «ἅμα γὰρ τῷ ἐπιτήδειον γενέσθαι τὸ ὕλης ἐπέχον λόγον πρὸς τὸ καταδέξασθαι τὸ εἶδος ἐπιγίνεται τοῦτο οὐδενὸς δεόμενον ἔξωθεν τοῦ ἐνοῦντος, ἀλλ' οἰκοθεν ἔχει ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ἐαυτῶν φύσεως τὴν ἐνοποιὸν δυνάμιν».

αί δὲ μετὰ ταύτας καὶ ἐπὶ ταῖσδε πάλιν ἄλλαι, καὶ οὕτως ἔχουσιν πρὸς ἀλλή-
 λας ἅπασαι, ὥς τὴν μὲν πρώτην δύνασθαι χωρίζεσθαι τῶν μετ' αὐτάς, τὰς δὲ
 ὑστέρας ἄνευ τῶν πρώτων εἶναι μὴ δύνασθαι»⁷⁴. Καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο
 λοιπὸν ἡ τελειότερη δύναμη τῆς ψυχῆς (ὁ νοῦς), ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ
 τελειότερη, εἶναι ἡ ἐνοποιητικὴ δύναμη ποὺ ἐνοποιεῖ τὴν ἴδια τὴν πολυδύ-
 ναμη λογικὴ ψυχὴ, κατόπιν τὴν ψυχὴ στὸ σύνολό της καὶ τέλος τὸν «φορέα»
 της, ἥτοι τὸ σύνθετο ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχῆ ἄνθρωπο⁷⁵. Ἔτσι ἀποδεικνύεται
 ἡ ψυχὴ μιὰ πολυδύναμη ἐνότητα, ἡ ὁποία ὥς ἐνιαία καὶ ἐνοποιητικὴ συγ-
 χρόνως ἀρχὴ ἐνοποιεῖ τὸ οἰκεῖο αὐτῆς σῶμα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὄντολογικὴ καὶ
 διαλεκτικὴ θεώρηση τῆς ἐνότητας τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο.

Στὴν προσπάθειά του ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἀποσαφηνίσαι τὸ πρόβλημα τῆς
 ἐνότητας καὶ τῆς πολλότητας τῆς ψυχῆς, τὴν παρομοιάζει μὲ μῆλο⁷⁶, καθότι,
 ὅπως τὸ μῆλο, καίτοι ἓνα, εἶναι τὸ «ὑποκείμενο» πολλῶν ὄντολογικῶν προσ-
 διορισμῶν (τὸ ἄρωμά του, τὸ χρῶμα του, ὁ χυμὸς του, ἡ μορφὴ του), οἱ ὁποῖοι
 δὲν ὑπάρχουν καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἓνα καὶ ἐνιαῖο μῆλο, γιὰ
 τὸ συνθέτουν ὥς συστατικά του στοιχεῖα, ὥστε τὸ μῆλο οὔτε νὰ ὑπάρχει
 οὔτε νὰ νοεῖται πέρα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτοὺς, ἔτσι καὶ ἡ μία καὶ οὐσια-
 στικὰ ἀδιαίρετη ψυχὴ εἶναι συγχρόνως «φορέας» πολλῶν δυνάμεων, οἱ
 ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν τὰ συστατικά καὶ ὀργανικά της μέρη.

Ἡ θεώρησις τῆς ψυχῆς ὡς ἐνοποιητικῆς ἀρχῆς τοῦ σώματος καὶ τοῦ
 ἀνθρώπου στὸ σύνολό του καὶ ὡς οὐσίας ὑπεροχότερης τοῦ σώματος δὲν
 σημαίνει καθόλου ὑποτίμηση τοῦ σώματος, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τὸ θεωρεῖ
 ὄχι ἀπλῶς ὄντολογικὴ προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς τῆς ψυχῆς⁷⁷, ἀλλὰ καὶ
 προϋπόθεση τῆς τελειότητάς της, ἀφοῦ σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου του
 δὲν μεταθέτει τὴν τελειότητα τῆς ψυχῆς σ' ἓνα ἄλλο στάδιο πέρα ἀπ' τὴν
 παρούσα ζωὴ⁷⁸.

Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει
 κι αὐτὸς τὴν ὑπεροχὴ τῆς ψυχῆς ἐναντι τοῦ σώματος καὶ γενικότερα τοῦ
 εἶδους ἐναντι τῆς ὕλης, ἀφοῦ τὸ εἶδος ἀποτελεῖ τὴν κινητικὴ, μορφοποιητι-
 κὴ καὶ προσδιοριστικὴ τῶν ὄντων ἀρχή⁷⁹, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ κάνει τὰ ὄντα

74. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 28. 21-25. Πρβλ. 30. 2-6 καὶ 94. 11-16.

75. Βλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 8. 8-13 καὶ 11. 11-13, καὶ Ἰωάννου Φιλοπόνου, *Ἀριστ., Περὶ ψυχῆς* 198. 29-31: «ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῆς ἀνθρωπείας ψυχῆς προχωροῖ ἂν οὗτος ὁ λόγος, τῆς λογικῆς μιᾶς οὐσης καὶ διὰ ταύτης τῶν ἐξῆς ἐνουμένων».

76. Βλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 30. 29-31. 6.

77. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* B 2, 414 a 25-28.

78. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸν ποιητικὸ νοῦ ὅτι μόνο μετὰ τὸ χωρισμὸ του ἀπὸ τὸ σῶμα εἶναι αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ σύμφωνα μὲ τὴν οὐσία τοῦ εἶναι δὲν ἔρχεται καθόλου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν παρούσα ἀποψη.

79. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 2. 25-3.2 καὶ 101.22 κ. ἐξ. Πρβλ. Thomae Aquin., ἐνθ. ἂν. ὑποσ. 68.

νὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι⁸⁰, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία καὶ τὸν σκοπὸ τῆς ὑπαρξίης τους⁸¹ καὶ ποὺ συνιστᾷ τὴν τελειότητά τους⁸², ἐντούτοις ὄχι μόνο δὲν ὑποτιμᾷ τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐξαίρει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία του γιὰ τὴν ψυχὴ, ἀφοῦ ἡ γένεσή της καὶ ἡ ὑπαρξί της προϋποθέτουν ἀναγκαῖα μιὰ ὀρισμένη ἰδιοσυστασία καὶ ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἔμψυχου σώματος, ὥστε νὰ εἶναι σῶμα οἰκεῖο τῆς ψυχῆς, κατάλληλο δηλαδὴ ὄργανο τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Αὐτὸ ἀκριβῶς θέλει νὰ ἐκφράσει ὁ Ἀλέξανδρος, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο, καὶ ὄχι κάποια ὑλιστικὴ ἀντίληψη, ὅπως πολλοὶ ἔσπευσαν νὰ νομίσουν, ὅταν λέγει: «οὐ γὰρ ψυχαὶ διαπλάσσουν τὰς μορφάς, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τούτων ποιᾷ συστάσει ἐπηκολούθησαν αἱ διάφοροι ψυχαί, συμμεταβάλλουσιν δὲ ἀλλήλοις»⁸³.

Τὸ καταπληκτικὸ ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτος, ὁ κορυφαῖος αὐτὸς θεολόγος καὶ φιλόσοφος τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα, θεωρεῖ τὴ συνύπαρξη τῆς ψυχῆς μὲ τὸ σῶμα προϋπόθεση τῆς τελειότητάς της ποὺ ἀπ' τὴν ἴδια της τὴ φύση προβλέπεται: «anima, cum sit pars humanae naturae, non habet perfectionem suae naturae nisi in unione ad corpus»⁸⁴. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνθρωπολογικὴ θέση τοῦ Θωμᾶ ποὺ θὰ σκανδαλίσαι καὶ τοὺς προοδευτικοὺς ἀκόμη θεολόγους.

Ἡ στενὴ αὐτὴ ὄντολογικὴ κατὰ τρόπον διαλεκτικὴ ἐνότητα σώματος καὶ ψυχῆς δὲν σημαίνει δυνατότητα ἀναγωγῆς τοῦ ἐνὸς στὸ ἄλλο, γιατί οὔτε ἡ ψυχὴ εἶναι αἰτία τοῦ σώματος ὡς σώματος οὔτε φυσικὰ τὸ σῶμα αἰτία τῆς ψυχῆς ὡς ψυχῆς. Δὲν ἔχουμε δηλαδὴ οὔτε ὑλισμὸ οὔτε ἰδεαλισμὸ, σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸ Θωμᾶ, ἀλλὰ ὕλομορφισμό. Γι' αὐτοὺς τόσο ὁ κόσμος ὅσο καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελοῦν διαλεκτικὴ ἐνότητα ὕλης καὶ εἶδους, σώματος καὶ ψυχῆς. Τὸ σωματικὸ καὶ πνευματικὸ, τὸ ὑλικὸ καὶ τὸ ἄυλο ἀποτελοῦν —αὐτὸ δὲν ἰσχύει βέβαια γιὰ τὸν Θωμᾶ⁸⁵— τὶς ἀγέννητες, αἰώνιες καὶ ἀχώριστες ἀρχές τοῦ κόσμου. Στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν

80. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 6. 28-29: «κατὰ τὸ εἶδος ἄρα ἕκαστόν ἐστι τοῦτο ὃ ἐστίν». Πρβλ. ἐνθ. ἀν. 15. 28-29, Thomae Aquin., ἐνθ. ἀν. ὑποσ. 68.

81. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 15. 3-5 καὶ 28-29, 24. 11-17, 101. 27-28, 102. 7-8, 103. 9-11, κλπ. Πρβλ. Thomae Aquin., *S. Th.* I 77, 7 resp.

82. Βλ. *Περὶ ψυχῆς* 10. 24-26, 6. 28. 7-3, 16. 4-7 κλπ. Πρβλ. Thomae Aquin., *S. Th.* I-II 52, 1 resp.

83. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 104. 30-31. Πρβλ. 8. 22 κ.ἐξ., 12. 24-25, 24. 3-4, 25. 2-3, 26. 21-22 καὶ 104. 28-29 κλπ. Μὲ τὴν ἐκφραση: «συμμεταβάλλουσιν ἀλλήλοις» ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ποιοτικὴ, ἐπὶ ἀτομικῆς βέβαια βάσης, ἐξάρτηση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα.

84. *De spirit creat.* art. 2 ad 5: *Quaest. Disp.* vol. II. Ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ εἶδος γενικὰ εἶναι καὶ γιὰ τὸν Θωμᾶ ὑπεροχότερα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλη ἀντίστοιχα, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία (Πρβλ. *S. Th.* I 76, 5 resp. καὶ I 75, 4).

85. Πρβλ. *S. Th.* I 46, 3 resp.

Ἀλέξανδρο δὲν ἔχουμε οὔτε ἓνα καθαρὰ διαρχικὸ οὔτε καθαρὰ μονιστικὸ κοσμολογικὸ σύστημα ἀλλὰ σύστημα ἑνὸς δυναμικοῦ, ὅπως εἶπαμε, ὕλομορφισμοῦ. Στὴν περίπτωση βέβαια τοῦ ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπλὴ *forma corporis*, σύμφωνα μὲ τὴ σχολαστικὴ ὀρολογία, γιατί εἶναι ἡ οὐσία τῆς ὅλης πνευματικῆς του ζωῆς καὶ προσωπικότητας. Μιὰ ἄποψη ποὺ παρότι δὲν ἀπαντᾷ *expressis verbis* στὸν Ἀριστοτέλη εἶναι βαθύτατα Ἀριστοτελική.

Φανερό εἶναι μετὰ ἀπ' ὅσα εἶπαμε γιὰ τὴ σχέση τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν οὐσία της κατὰ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτο, ὅτι καὶ γι' αὐτὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ἑνιαία καὶ ἀδιαίρετη ὡς πρὸς τὴν οὐσία της καὶ ὅτι τὴν ἐνότητά της τὴν ὀφείλει στὴ μία ἀκριβῶς οὐσία της⁸⁶, ποὺ σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ὑπάρχει πέρα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' τὶς δυνάμεις της, οἱ ὁποῖες ὅμως ἀπορρέουν ἀπ' αὐτὴ καὶ συναποτελοῦν μιὰ ἐνότητα. Ἡ ἐνότητα τῆς ψυχῆς δηλαδὴ δὲν ὀφείλεται κατὰ τὸν Θωμᾶ στὴν τελειότερη δύναμή της, πράγμα ποὺ ἰσχύει γιὰ τοὺς Ἀριστοτέλη καὶ Ἀλέξανδρο, ἀλλὰ στὴν οὐσία της, ἀφοῦ γι' αὐτὸν καμιά δύναμη τῆς ψυχῆς δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς οὐσίας της.

Ἀξίζει ὅμως νὰ σταθοῦμε λίγο στὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ψυχῆς ὡς μιᾶς καὶ πολυδύναμης οὐσίας. Ἡ ψυχὴ δηλαδὴ εἶναι συγχρόνως ἐνότητα καὶ πολλότητα, χωρὶς βέβαια αὐτὸ νὰ ἀποτελεῖ ἀντίφαση, γιατί δὲν ἀποτελεῖ πολλότητα ὡς οὐσία ἀλλὰ μόνο ὡς ἐντέλεια ἑνὸς ὀργανικοῦ σώματος, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὶς δυνάμεις καὶ λειτουργίες της ἀφοῦ ἄλλωστε οἱ δυνάμεις της δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ τρόποι ὑπαρξῆς καὶ ἐνέργειας τῆς οὐσίας της. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ διαίρεση, γιὰ τὴν ὁποία ἤδη μιλήσαμε, δὲν ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴν, πολυδύναμη ἄλλωστε, οὐσία της ἀλλὰ τὸ ἔμψυχο σῶμα. Πρόκειται κατὰ συνέπεια γιὰ μιὰ διαίρεση κατὰ συμβεβηκός. Γιατὶ ἡ δυνατότητα διαίρεσης τῆς ψυχῆς ὡς πρὸς τὴν οὐσία της θὰ σήμαινε στὴν πραγματικότητα τὴν ὑπαρξὴ περισσοτέρων ψυχῶν σ' ἓνα ἔμψυχο, πράγμα ἀδύνατο τόσο ἀπὸ λογικὴ ὅσο κι ἀπὸ ὄντολογικὴ - μεταφυσικὴ ἄποψη⁸⁷.

Ἡ ἐνότητα καὶ ἡ πολλότητα ὅχι μόνο δὲν ἀποτελοῦν ἀντίφαση, τὸ ἓνα δηλαδὴ δὲν αἶρει τὸ ἄλλο, ἀλλὰ ἀντίθετα συνιστοῦν ἐννοιολογικὰ καὶ ἀντίστοιχα ὄντολογικὰ σύστοιχα: *correlata*. Γιατὶ τόσο ἡ ἐνότητα ὅσο καὶ ἡ πολλότητα ἐκφράζουν βασικὰ τὸ ἴδιο νόημα ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὴ προοπτική. Ἡ ἐνότητα ἐκφράζει τὰ πολλὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ Ἑνὸς καὶ ἡ πολλότητα τὸ Ἐνα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν πολλῶν.

86. Βλ. *De anima* art. 12 resp. καὶ *De spirit. creat.* art. 11 resp. καὶ ad 20.

87. Πρβλ. Ἀριστ., *Φυσ.* A 7, 190 b 28, *Περὶ ψυχῆς* B 4, 415 b 11-13, Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 5. 21-22 καὶ Fr. Brentano, *Die Psychologie des Aristoteles*, Darmstadt 1967 (= 1867), σ. 54 καὶ σ. 54 ὑποσ. 5.

Ὅτι ὁμῶς δὲν πρόκειται γιὰ ἀπόλυτα ἀπλή οὐσία στὴν περίπτωση τῆς ψυχῆς, φαίνεται —ἐμμεσα πάντοτε— ἀπὸ τὴν ἑτερότητα τῶν ἐκφάνσεων καὶ λειτουργιῶν τῆς⁸⁸, ἡ ὁποία, ὥς ἐπαναληφθεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ μιὰ ἐντελῶς ἀπλή οὐσία, ἐπειδὴ ἡ φύση τῆς ἐνέργειας χαρακτηρίζει τὴ φύση τοῦ φορέα τῆς: «nihil agit nisi secundum suam speciem»⁸⁹.

Μέσα στὴν πολυδύναμη λοιπὸν αὐτὴ οὐσία τῆς ψυχῆς διατηρεῖται ἡ ὄντολογικὴ ταυτότητα τῆς κάθε μιᾶς ψυχικῆς δύναμης, χωρὶς ὁμῶς νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ πραγματικὴ διάκριση - διαίρεση τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ἡ ἐνότητα τῆς ψυχῆς μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου⁹⁰ ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ κατεξοχὴν «πρῶτη οὐσία», σύμφωνα μὲ τὴν Ἀριστοτελικὴ ὁρολογία, γιὰτὶ κι αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπλή, ἀλλὰ σύνθετη καὶ ἐνιαία. Καὶ σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου τόσο τὴ βιολογικὴ - ψυχοσωματικὴ ὅσο καὶ κυρίως τὴν ἐσωτερικὴ, ἥτοι τὴν ἐνότητα τοῦ συνειδέναι, τὴν ὁποία προϋποθέτει ἡ δυνατότητα τῆς διαπίστωσης τῆς σχέσης ταυτότητας ἢ διαφορᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς συνείδησης, φανερώνεται ἄριστα ἡ ἐνότητα τῆς ψυχῆς⁹¹. Χωρὶς τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς οὔτε ἡ συνείδηση τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου ἐξηγεῖται⁹², ἀλλὰ οὔτε κι αὐτὴ ἡ ἐνότητα τῶν ἐμψύχων⁹³.

Ὅ,τι ἔχει βέβαια ἐνότητα προσδιορίζεται αὐτόματα ἀπὸ κάποια πολλότητα. Γιατὶ ἐνότητα χωρὶς πολλότητα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἄλλὰ οὔτε καὶ πολλότητα χωρὶς ἐνότητα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἐννοία τῆς πολλότητας δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν ἐννοία τοῦ πλήθους, οὔτε ἡ ἐννοία τῆς ἐνότητας νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ἐννοία τῆς μονάδας ὅσο κι ἂν στὰ ἐννοιολογικὰ ζεύγη: πολλότητα - πολλὰ καὶ ἐνότητα - ἓνα τὰ πρῶτα μέλη δὲν ἔχουν ἐννοιολογικὴ αὐτοτέλεια, ἀφοῦ δὲν μποροῦν νὰ νοηθοῦν χωρὶς αὐτόματη ἀναφορὰ στὰ δεύτερα. Τὴν πολλότητα τῆς ψυχῆς ἐκφράζουν οἱ διάφορες δυνάμεις τῆς, οἱ ὁποῖες κατανάγκην δὲν μποροῦν νὰ ἀνάγονται σὲ οὐσία ἀπόλυτα ἀπλή ἀλλὰ σὲ οὐσία σύνθετη, παρόλο ποὺ πρόκειται γιὰ καλλίστη σύνθεση⁹⁴.

88. Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* B 2, 413 b 12-13, B 3, 413 b 29-31, B 4, 415 a 16-19 καὶ Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 28. 28 κ. ἐξ.

89. Thomae Aquin., *S.c.G.* II 49. Πρβλ. I 43, II 50, III 84 καὶ 85 καὶ *S. Th.* I-II 112, I resp. καὶ II 79, 2 ob. 2.

90. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλοπόνου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 198. 2-3: «Οὕτως οὖν μία οὐσία ἡ ψυχὴ, ὥς καὶ τὸν ὅλον ἄνθρωπον μιᾶς φαμέν εἶναι οὐσίας, καὶ ἀπλῶς τὰ ἐξ ὧλης καὶ εἶδους».

91. Πρβλ. Σιμπλικίου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 78. 5-8.

92. Βλ. J. de Vries, *Materie und Geist*, Salzburg - München 1970, σσ. 86-97.

93. Βλ. Thomae Aquin. *S. Th.* I 76, 3 resp.: «quia animal non esset simpliciter unum, cuius esset animae plures. Nihil enim est simpliciter unum nisi per formam unam». Πρβλ. ἐνθ. ἀν. I 76, 4 resp.

94. Βλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία* I 611 b 6.

Δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἡ ψυχὴ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι μιὰ πολυδύναμη ἐνότητα· εἶναι *μία* οὐσία ἀλλὰ ὄχι ἀπλή⁹⁵. Καὶ εἶναι ἡ πολυδυναμία της διττή, γιατί ἀφορᾷ πρῶτον τὴν κάθε βαθμίδα χωριστὰ (π.χ. τὴ λογικὴ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν) καὶ δεύτερον τὴν ψυχὴ στὸ σύνολό της. Στὰ πλαίσια τῆς συνολικῆς θεώρησης τῆς ψυχῆς ἡ ἔσχατη καὶ τελειότερη βαθμίδα της προβάλλει —καὶ εἶναι πράγματι— ὡς «εἶδος εἰδῶν»⁹⁶, γιατί τὸ ὑποκείμενο της δέν εἶναι ἓνα σῶμα ἀπλό, ὅπως ἐκεῖνο τῶν πρῶτων στοιχείων τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἓνα σῶμα πολλαπλᾶ σύνθετο, σῶμα δηλαδή τοῦ ὁποῖου ὁ πυρήνας ἔχει γίνεи ὑποκείμενο πολλῶν διαδοχικὰ *εἰδῶν* καὶ συνεπῶς μορφοποιήσεων. Ἐνα τέτοιο πολυσύνθετο καὶ πολυσχιδὲς σῶμα δέν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὑποκείμενο ἐνὸς εἶδους τελειότερου ὅλων τῶν προηγθέντων *εἰδῶν*, ἀφοῦ στὸ φυσικὸ κόσμο ἐπικρατεῖ μιὰ ἀναγκαία σχέση ἀναλογίας ἀνάμεσα στὴ συνθετότητα καὶ τὴν τελειότητα⁹⁷.

Συμπερασματικὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι συγχρόνως καὶ Ἐνα καὶ πολλά. Ἡ ἐνότητά της καταφαίνεται στὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐνότητα τοῦ ἐμψύχου ποῦ ζεῖ καὶ ἐνεργεῖ ὡς ἐνότητα (Ἐνα)⁹⁸, πράγμα ποῦ φυσικὰ δὲ θὰ ἦταν δυνατό, ἂν εἶχε περισσότερες ἀπὸ μία ψυχές⁹⁹. Στὴν περίπτωση βέβαια τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐνότητα τῆς ψυχῆς καταδεικνύεται ἐπιπροσθέτως καὶ κατεξοχὴν στὴν ἐνότητα, ὅπως ἤδη εἶπαμε, τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ἀφενὸς ὡς συνείδηση τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀφετέρου ὡς δυνατότητα κατάταξης τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γνώσης τοῦ ἐγγένει σ' ἓνα σύστημα σχέσεων μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς ταυτότητας καὶ κατ' ἐπέκταση τὶς κατηγορίες τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ μὴ ἀληθινοῦ, τοῦ ωραίου καὶ τοῦ μὴ ωραίου.

Ἐνῶ ἡ πολλαπλότητα τῆς ψυχῆς καταφαίνεται στὶς διάφορες ἐνέργειές της: *θρεπτική, αἰσθητική καὶ διανοητική* κατὰ κύριο λόγο, ἀλλὰ καὶ *φανταστική, ὁρμητική, ὁρεκτική καὶ κινητική* κατὰ τόπον σύμφωνα μὲ μιὰ μερικότερη ὑποδιαίρεση. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς πρέπει κατὰ λογικὴ ἀναγκαιό-

95. Βλ. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Β 2 καὶ Β 3, κ.ἀ.

96. Ἀριστ., *Περὶ ψυχῆς* Γ 8, 432 a 2. Πρβλ. Ἀριστ., *Περὶ ζώων μορίων* Β 1, 646 b 6-10. Ἄν καὶ ἐδῶ ἡ ἐκφραση «εἶδος εἰδῶν» ἀναφέρεται στὴ γνωσιακὴ λειτουργία τοῦ νοῦ, ἐντούτοις ἔχει καὶ λανθάνουσα ὄντολογικὴ ἀναφορά (Πρβλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 8.12).

97. Βλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 8. 8-10: «ὧ (sc. σώματι) δὴ πλείω καὶ διαφέροντα εἶδη τὰ μετὰ τῆς ὕλης ὑποκείμενα ἐξ ἀνάγκης τούτου καὶ ἡ φύσις καὶ τὸ εἶδος ποικιλώτερον τε καὶ τελειότερον».

98. Πρβλ. Ἰωάννου Φιλοπόνου, Ἀριστ. *Περὶ ψυχῆς* 196. 24: «ἐν τὸ ζῶον καὶ συνεχές τε καὶ συμπαθές».

99. Πρβλ. Ἀλεξ., *Περὶ ψυχῆς* 96. 12-13: «εἰ γὰρ εἶεν κεχωρισμένοι (sc. ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ κατὰ τόπον), οὐκέτ' ἂν τὰ ἔχοντα ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις μίαν ἔχοι ψυχὴν, ἀλλὰ πλείους».



τητα, σύμφωνα μὲ τὸ γνωστὸ ἀξίωμα «agere sequitur esse», νὰ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἰσάριθμες δυνάμεις τῆς ψυχῆς.

Πάντως πάνω στὸ θέμα τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς οἱ γνωσιακὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου γνωρίζουν τὰ ὅριά τους. Βλέπουμε δηλαδὴ τὴν τραγικὴ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ζεῖ τὴν παρουσία καὶ τὸ μυστήριό τῆς ψυχῆς χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τὴν καθυποτάξει στὶς λογικὲς του κατηγορίες καὶ νὰ τὴν ψηλαφήσει γνωσιακά, ἀφοῦ ἄμεσος τρόπος γνώσης τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει κατανάγκην —ὅπως σπεύδει νὰ συμπεράνει ὁ ὕλισμός— ὅτι δὲν ὑπάρχει ψυχὴ ὡς ἰδιαίτερη πνευματικὴ οὐσία.

Ἀξίζει τέλος νὰ τονιστεῖ, ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ θεώρηση τῆς ψυχῆς ὡς «ἐντελέχειας σώματος ὀργανικοῦ» ἀποδεικνύεται, παρὰ τὶς ὅποιες δικαιολογημένες ἢ ὄχι ἀντιρρήσεις καὶ ἐπιφυλάξεις, ὡς ἡ ἀληθινότερη περὶ ψυχῆς θεωρία. Γιατὶ ἡ διερεύνηση τῆς δομῆς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης εἴτε αὐτὴ εἶναι ψυχολογικὴ εἴτε ἰατρικὴ εἴτε ὅτιδήποτε ἄλλο ἐπιβεβαιώνει καθημερινὰ τὴν τόσο παλιὰ ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τόσο καινούργια ἄποψη τοῦ Ἀριστοτέλη ποὺ θέλει τὴν ψυχὴ ἐντελέχεια τοῦ σώματος. Γιατὶ καθημερινὰ ἐπιβεβαιώνεται, ὅτι στὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ εἶναι μόνο καθαρὸ πνεῦμα ἢ μόνο καθαρὴ ὕλη. Ἐτσι βλέπουμε, ὅτι ἡ ὀργανικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται σ' ὅλες τὶς διαστάσεις της, ἀκόμη καὶ σ' ἐκείνη τοῦ θρεπτικοῦ, ἀπὸ τὸ πνευματικόν, τὸ ψυχικὸ δηλαδὴ στοιχείο, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἡ τελειότερη καὶ ἀρμονικότερη σύνθεση ὕλης καὶ πνεύματος σὲ μιὰ ἀδιάσπαστη, δυναμικὴ καὶ διαλεκτικὴ ἐνότητα, ὅπου τὸ σῶμα ὑπηρετεῖ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ πνεῦμα ἀναδεικνύει τὸ σῶμα.

DIE EINHEIT UND DIE VIELHEIT DER SEELE NACH ARISTOTELES, ALEXANDER VON APHRODISIAS UND THOMAS VON AQUIN

Zusammenfassung

Zu den schwierigsten Problemen der Philosophie gehört bestimmt auch die Frage nach dem Wesen und der Struktur der Seele. Diese Frage hat auch Aristoteles und seine berühmtesten Kommentatoren, Alexander und Thomas, beschäftigt.

Nach Aristoteles ist die Seele eine Einheit und Vielheit zugleich. Sie ist nämlich «Eines» aber keine einfache Substanz; ihre Identität schließt in sich eine Differenz, die sich in ihrer vielfachen Tätigkeit nach außen äußert, wäh-

rend ihre Differenz eine substantielle Einheit bildet. Als Einheit konstituiert sie kein selbständiges, wohl aber ein eigenes Seinsprinzip und als Differenz eine vielfach wirkende Wesenheit. Sie ist eine Essenz und keine Akzidenz, da sie keine Bestimmung einer an und für sich daseienden Substanz ist; in einem solchen Fall würde sich die letztere als eigentliches Subjekt zur Seele verhalten. Daß sie nicht selbständig ist, zeigt sich daran, daß sie als Erfüllung: «ἐντελέχεια» und Vollkommenheit eines organischen Körpers existiert. Dieser Körper wird normalerweise als Subjekt der Seele betrachtet. Das Wort Subjekt wird aber in dem Fall nicht in ihrem eigentlichen Sinne gebraucht.

Aristoteles spricht also von *einer* Seele auf der einen Seite und von mehreren Kräften derselben auf der anderen Seite. Diese Kräfte sind nach der Haupteinteilung der Seele das Ernährungs-, das Wahrnehmungs- und das Denkvermögen. Die Essenz der Seele ist von diesen ihren Kräften nicht zu trennen, sondern besteht in ihrem organischen, dynamischen und in einem, Sinne dialektischen Verhältnis. Über diese Kräfte hinaus gibt es gar keine Seelenessenz außer als «flatus vocis», hinter dem ontologisch das blanke «Nichts» steht. Die Essenz der Seele ist also keine Substanz im eigentlichen Sinne, d.h. kein Zugrundeliegendes, kein Substrat, aus dem die Seelenkräfte sozusagen fließen und auf dem — im Sinne etwa eines Trägers — sie sich gründen.

Für die Trennung der Seelenkräfte von ihrer Substanz plädiert allerdings Thomas von Aquin. Für ihn fallen die Kräfte der Seele mit ihrer Essenz nicht zusammen, da sich die letztere als Ursache und ontologische Grundlage ihren Kräften gegenüber verhält: «impossibile est dicere quod essentia animae sit eius potentia» (*S. Th.* I, 77, 1 resp.). Das Verhältnis zwischen Essenz und Kräften entspricht demjenigen zwischen actus und potentia oder essentia und esse. Die Differenz zwischen Kräften und Essenz ergibt sich — nach Thomas — mit Notwendigkeit aus der vielfachen Tätigkeit der Seele (Denken, Wahrnehmen, Streben, Leiden usw.), da die verschiedenen seelischen Tätigkeiten nach dem Grundsatz: «operatio rei demonstrat substantiam et esse ipsius» nicht direkt auf ein einziges, unveränderliches und einfaches Prinzip zurückgeführt werden können (siehe Thomae Aquinatis, *De anima* art. 12 resp.). Trotz der tiefinnerlichen Einheit zwischen den Kräften und der Essenz der Seele bilden — meint Thomas — die ersteren keine Bestandteile der letzteren.

Nach Alexander ist das Verhältnis zwischen Seelenkräften und Seelenessenz genau dasselbe wie bei Aristoteles.

Die ontologische Differenzierung zwischen Kräften und Essenz der Seele ist eigentlich auf ein Mißverständnis der *Kategorienlehre* des Aristoteles zurückzuführen, wobei man oft nicht nur eine logische, sondern auch eine ontologisch - metaphysische Trennung zwischen der ersten *Kategorie*: «οὐσία»

und den neun anderen Seinskategorien verstanden hat, als ob die erste Kategorie an und für sich über alle anderen hinaus existieren könnte. In der Tat sind aber die neun *Kategorien* immanente Seinsbestimmungen der ersten Kategorie als einer τόδε τι - Substanz; sie sind ihre Seinsmodi, ohne irgendeinen Anspruch auf ein eigenes Sein oder-vielmehr-Dasein zu haben. Eine Trennung der Kräfte von der Seele oder der Seinsbestimmungen überhaupt von der Substanz würde automatisch eine Verdoppelung der Kräfte bzw. der Seinsbestimmungen bedeuten.

Die Einheit der Seele wie des Beseelten als ganzen wird von unseren allen drei Philosophen auf die jeweils höchste Seelenkraft, d.h. auf die Vernunftseele bzw. auf den sogenannten Nus poetikos im Falle des Menschen, zurückgeführt, gemäß dem Aristotelischen Prinzip: das Vollkommenere bzw. das Formale muß auch das bestimmende, subsistierende und vereinheitlichende Moment des Zusammengesetzten sein. Ein Prinzip welches das ganze teleologische Sein und Werden umfaßt. Die Einheit der Seele wird dialektisch, biologisch und ontologisch - metaphysisch begründet, wobei herausgestellt wird, daß die Seele ihrem Wesen nach «Eines» ist.

Die Seele als Essenz ist Einheit und als Sein: «ἐντελέχεια» ist sie Vielheit. Diese Doppelseitigkeit ist keineswegs widersprüchlich, da Einheit und Vielheit sich als Korrelate auf einander beziehen. Die Einheit drückt die Vielheit aus von dem Gesichtspunkt des «Einen» her und die Vielheit drückt die Einheit von dem Gesichtspunkt des «Vielen» aus. Innerhalb der Vielheit der Seele bleibt die Seinsidentität jeder einzelnen Kraft trotz aller Einheit unberührt. Die Einheit der Seele überhaupt zeigt sich in der biologischen und ontologischen Einheit des Beseelten, welches seinem Wesen nach unteilbar ist und die Einheit des Menschen insbesondere zeigt sich außerdem und vor allem in seinem Identitäts- Bewußtsein, während sich die Vielheit in der —wie gesagt— vielfachen Tätigkeit des beseelten Seienden zeigt. Die Seele ist also wohl «Eines» und «Vieles» zugleich.

Athen

Dimitris Papadis